

รูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีในภาพแกะสลักบนใบเสมาทางภาคอีสาน

สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ^{1*}

¹สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

*Supitchra59@yahoo.co.th

บทคัดย่อ

ภาพสลักเล่าเรื่องที่ปรากฏบนใบเสมา ที่พบทางภาคอีสานของไทยในสมัยทวารวดี เป็นงานศิลปะที่มีลักษณะโดดเด่นและเป็นลักษณะเฉพาะในสมัยทวารวดีทางภาคอีสาน ที่มีอายุประมาณช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 -16 ใบเสมาพบได้ในหลายพื้นที่ทางภาคอีสาน โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำชีหรือภาคอีสานตอนกลางปรากฏหลักฐานการกระจายตัวของเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีหนาแน่นที่สุด ได้แก่ เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองกันทรวิชัย อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม และเมืองนครจำปาศรี อำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม จากการศึกษาพบว่าใบเสมาที่มีภาพสลักเล่าเรื่องที่มีการค้นพบจำนวนมากมักพบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เรื่องราวที่ปรากฏบนใบเสมาหิน เป็นภาพเล่าเรื่องและรูปสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา เช่น ธรรมจักร พระสถูปเจดีย์ ในส่วนของภาพเล่าเรื่อง นิยมสลักเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดกทางพุทธศาสนา โดยมีภาพบุคคล สัตว์ และสิ่งของเป็นองค์ประกอบ เพื่อแสดงเหตุการณ์สำคัญของเรื่องนั้น ดังนั้นภาพเล่าเรื่องรูปบุคคลในใบเสมา เป็นเหมือนสื่อสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสั่งสอนผู้คนในสมัยนั้นให้เข้าใจพุทธศาสนาในทุกระดับชั้น ภาพที่แกะสลักบนใบเสมา ที่สามารถศึกษารูปแบบของงานสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีทางภาคอีสานคือภาพที่เป็นองค์ประกอบในเรื่องราวชาดก แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยทวารวดีทางภาคอีสาน องค์ประกอบของภาพในใบเสมาจะแสดงให้เห็นถึงรูปร่างหน้าตาของบุคคล การแต่งกาย ของใช้ในพิธีกรรม และสิ่งก่อสร้างที่เป็นงานสถาปัตยกรรม ภาพดังกล่าวประกอบไปด้วยป้อมปราการ ประตูล้อมวิหาร และบ้านเรือน ที่มีการผสมผสานของศิลปะทวารวดีและขอมโบราณ อันมีลักษณะงดงามเป็นรูปแบบเฉพาะของทางภาคอีสาน

คำสำคัญ: รูปแบบสถาปัตยกรรม ภาพแกะสลัก ใบเสมา ทวารวดี ภาคอีสาน

Architectural styles of the Dvaravati period in the carvings on Sema leaves in the northeastern Thailand

Supitchar Jindawattanaphum^{1*}

¹Social Studies Program Faculty of Humanities and Social Sciences

*Supitchra59@yahoo.co.th

Abstract

The narrative carvings appearing on Sema leaves in the northeastern Thailand during the Dvaravati period are outstanding and unique artworks in the Dvaravati period in the northeastern region around the 12th-16th Buddhist century. The leaves can be found in many areas in the northeastern region, especially in the Chi River basin or the central northeastern region. Evidence of the dense distribution of cities in Dvaravati culture was found, such as Fa Daet Songyang City, Kamalasai District Kalasin Province, Kantharawichai City, Kantharawichai District, Maha Sarakham Province and the city of Nakhon Japasri, Na Dun District, Maha Sarakham Province.

The study was found that the leaves came in many carved images telling stories that have been found in large numbers and are often found at Fa Daet Song Yang City, Kalasin Province. The stories that appear on the leaves are narrative pictures and Buddhist symbols, such as the Thammachak, the Stupa Chedi. As for narrative paintings, stories related to the Buddha's history or Buddhist Jataka are often carved with images of people, animals and objects as elements to show the important events of that story. Therefore, the narrative of the portraits in the leaves were like a symbolic medium used to teach people at that time to understand Buddhism at all levels. The images carved on the leaves can be studied in the style of architecture of the Dvaravati period in the northeastern region. It is an image that is an element in the Jataka story, which shows the story of the people's way of life in the Dvaravati period in the northeastern region. The elements of the image in the leaves show the appearance of the person, dress, ritual objects and architectural structures. The picture consists of fortifications, gates, viharn facades and houses that are a combination of ancient Dvaravati and Khmer arts that are uniquely beautiful in the northeastern region.

Keywords: Architectural styles, the carvings on Sema leaves, Dvaravati, northeastern

1. บทนำ

งานศิลปะที่สร้างสรรค์ขึ้นเนื่องในความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ในสมัยทวารวดี มีการค้นพบทั้งที่เป็นพระสถูป เจดีย์ ศาสนสถาน และงานประติมากรรมเนื่องในศาสนา ในขณะที่ทางภาคกลางนิยมสร้างสื่อสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ได้แก่ พระสถูป เจดีย์ และธรรมจักร แต่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือกลับมีคตินิยมในการสร้างใบเสมา สันนิษฐานได้ว่าใบเสมามีการรับคติความเชื่อมาตั้งแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คติความเชื่อแรกเริ่มคงใช้เป็นหลักปักไว้

เพื่อแสดงขอบเขตของพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ หรือพื้นที่สำหรับทำพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อ ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาได้เข้ามา มีอิทธิพลในสมัยทวารวดี จึงมีการสร้างโบสถ์มาใช้เป็นสิ่งบอกเขตสำคัญสำหรับประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา และมีการสลักภาพเล่าเรื่องและสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาอยู่ในโบสถ์ เช่น รูปสลักเจดีย์ ใช้ปกแทนความหมายของการมีพระเจดีย์ ประดิษฐานอยู่ที่นี้ ส่วนภาพเล่าเรื่องนิยมแกะสลักเป็นภาพพุทธประวัติ และภาพชาดกหรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้า อาจกล่าวได้ว่าภาพแกะสลักเล่าเรื่องเหล่านี้ ทำขึ้นเพื่อใช้เป็นสื่อสัญลักษณ์ในการสั่งสอนผู้คนชั้นอุฎกปกครองในสมัยนั้นให้เข้าใจพุทธศาสนา ในสังคมยุคที่การอ่านเขียนยังมิได้มีอย่างแพร่หลาย

วัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อศึกษาองค์ประกอบของภาพบนโบสถ์ ที่แสดงให้เห็นถึงงานสถาปัตยกรรม จากการศึกษาพบว่าภาพแกะสลักตามคติการสร้างโบสถ์เล่าเรื่อง ที่มีการค้นพบในหลายพื้นที่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น เป็นภาพสลักที่นิยมพบในบริเวณที่เคยเป็นชุมชนโบราณสมัยทวารวดีมาก่อน ได้แก่ เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ โบสถ์ที่พบนี้นิยมสลักเป็นภาพเล่าเรื่องที่มีความงดงามประณีตมากกว่าแหล่งโบราณในสมัยทวารวดีอื่น ๆ และเป็นแหล่งที่พบโบสถ์จำนวนมากที่สุด ดังนั้นแสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณแห่งนี้ ในอดีตเป็นสถานที่ที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา และส่งผลให้เกิดการสร้างสรรคงานช่างที่งดงามให้เกิดขึ้น ในปัจจุบันมีโบสถ์จำนวนหนึ่งที่ยังคงอยู่ที่ดี และมียังอีกจำนวนหนึ่งที่มีความสำคัญเป็นพิเศษที่มีความงามสามารถใช้ศึกษาเรื่องราว และวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยทวารวดีทางภาคอีสาน อย่างไรก็ตามโบสถ์ที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ได้มีการนำไปเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น ในบรรดาโบสถ์ทั้งหมดที่ค้นพบขึ้นที่ถือได้ว่ามีความงดงามและสมบูรณ์มากที่สุด คือ โบสถ์ที่แสดงพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ หรือที่เรียกว่าพิมพาพิลาป เป็นภาพแกะสลักตอนที่พระนางพิมพาสาวยามผลรองรับพระบาทของพระพุทธเจ้า เป็นการแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเชื่อในสมัยทวารวดีที่มีลักษณะคล้ายวัฒนธรรมของขอมและพม่าที่มีธรรมเนียมถวายความเคารพสูงสุดต่อบุคคลสำคัญ ด้วยการสยายผมเช็ดเท้า ดังนั้นการแกะสลักงานในรูปแบบดังกล่าวคงได้รับแรงบันดาลใจที่มีอิทธิพลสืบทอดต่อกันมา หรือเจ้าของวัฒนธรรมในสมัยทวารวดีนั้นอาจเป็นชนชาติขอมที่นำวัฒนธรรมดังกล่าวเข้ามา และในโบสถ์ดังกล่าวมีองค์ประกอบของภาพที่นอกจากมีรูปบุคคล เครื่องใช้ในพิธีกรรมแล้ว ยังปรากฏรูปแบบของอาคาร บ้านเรือน และป้อมปราการ ที่แสดงให้เห็นรูปแบบงานก่อสร้างในวิถีชีวิตของผู้คนสมัยทวารวดีทางภาคอีสานได้เป็นอย่างดี จากรูปแบบดังกล่าวทำให้ทราบว่านอกจากศิลปะทวารวดีที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบงานสถาปัตยกรรมในช่วงสมัยนั้นแล้ว ศิลปะขอมโบราณก็ได้เริ่มปรากฏร่องรอยของอารยธรรมในงานศิลปะด้วยเช่นเดียวกัน

2. ความหมาย ความสำคัญ คติในการสร้างโบสถ์ และรูปแบบของโบสถ์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน [1] ให้ความหมายของ โบสถ์ หมายถึง “เสมา” เป็นเครื่องหมายบอกเขตโบสถ์ เรียกสิ่งที่มีลักษณะคล้ายโบสถ์ที่เรียงกันอยู่บนกำแพง

น. ณ ปากน้ำ ได้กล่าวว่า คำว่าเสมานั้นมาจากสีมา ซึ่งแปลว่า เขต [2] โบสถ์คือนิมิต

ในพระไตรปิฎกแสดงว่าเสมาเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งซึ่งใช้กำหนดเขตพระอุโบสถอันเป็นที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์[3]

สีมา แปลว่า เขต, แดน, เครื่องหมายบอกเขต ใช้ว่า เสมา ก็มี

สีมา หมายถึงเขตหรือแดนที่กำหนดไว้สำหรับทำสังฆกรรมต่าง ๆ กำหนดเขตแดนด้วยเครื่องหมายบอกเขตที่เรียกว่า นิมิต ที่เหนือนิมิตนิยมสกัดหินเป็นแผ่นประดิษฐานไว้ในซุ้มที่สร้างครอบนิมิต ถือเป็นสัญลักษณ์แทนนิมิต เรียกแผ่นหินนั้นว่า โบสถ์ หรือ โบสถ์ เรียกว่า ซุ้มสีมา หรือ ซุ้มเสมา

สีมา หมายถึง อุโบสถได้ด้วย

พระไตรปิฎก ฉบับหลวง ระบุว่า โบสถ์ คือ นิมิต ในขณะที่พระไตรปิฎกแสดงว่าเสมาเป็นเครื่องหมายอย่างหนึ่งซึ่งใช้กำหนดเขตพระอุโบสถอันเป็นที่ทำสังฆกรรมของพระสงฆ์

ศัพทานุกรม โบราณคดี [4] กล่าวว่า เสมาคือเขตแดน เครื่องหมายแสดงเขตตามพุทธบัญญัติระบุมามี 8 ชนิด คือ ภูเขา หิน ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ นิยมทำด้วยหินปักล้อมรอบอุโบสถ

“สีมา” ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ [5] หมายถึง เขตกำหนดความพร้อมเพรียงของสงฆ์ หรือเขตชุมนุมของสงฆ์ หรือเขตที่สงฆ์ตกลงไว้สำหรับภิกษุทั้งหลายที่อยู่ภายในเขตนั้นจะต้องทำสังฆกรรมร่วมกัน

เสมา แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ

1. พัทธสีมา แปลว่า แดนที่ผูก ได้แก่ เขตที่พระสงฆ์กำหนดขึ้นเอง
2. อพัทธสีมา แปลว่า แดนที่ไม่ได้ผูก ได้แก่ เขตที่ทางราชการกำหนดไว้ หรือเขตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นเครื่องกำหนด และสงฆ์ถือเอาตามเขตที่กำหนดนั้น ไม่ได้ทำหรือผูกขึ้นใหม่

ภาพที่ 1 ใบเสมาบ้านกุดไทรง จังหวัดชัยภูมิ ที่มา: [6]

ใบเสมาจัดเป็นกลุ่มงานประติมากรรม ที่เป็นการปั้นหรือแกะสลักหรือการทำวัสดุต่าง ๆ เป็นปริมาตรให้เห็นน้ำหนักและแสงเงาที่ทำให้เกิดรูปทรงแปลก ๆ การสร้างรูปแบบให้เป็น รูปทรงที่สามารถสัมผัสได้จริง ๆ ด้วยอวัยวะส่วนต่าง ๆ เป็นรูปแบบศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจาก การปั้น การแกะสลัก การหล่อ การทุบตีหรือการปะติด เพื่อให้เกิดความลึกตื่นหนาง และ สามารถสัมผัสความงามด้วยการใช้มือจับต้องลูบคลำได้ไม่เฉพาะแต่การมองเห็นเพียงสายตา ได้เท่านั้น [7]

ใบเสมา หรือ สีมา เป็นประติมากรรมหินสลัก ที่ใช้เป็นสัญลักษณ์หรือเพื่อแสดงขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เนื่องในพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่าการสร้างอย่างแพร่หลายมาก ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 ซึ่งเป็นยุคที่วัฒนธรรมทวารวดีเจริญรุ่งเรืองขึ้น การปักใบเสมาดังกล่าวอาจสืบเนื่องมาจากระบบคติความเชื่อสันนิษฐานว่าอาจจะเกี่ยวกับ 1. คติที่สืบทอดมาจากประเพณีการปักหินตั้ง (Megaliths) โดยเชื่อเรื่องการนับถือผีบรรพบุรุษของชนพื้นเมืองในเอเชียอาคเนย์ 2. คติการสร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา เพื่อเป็นหลักเขตกำหนดบริเวณศักดิ์สิทธิ์ หรือสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา 3. เป็นตัวแทนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับเคารพบูชา ทำหน้าที่คล้ายสถูปเจดีย์หรือพระพุทธรูป เพื่อให้ผู้คนได้กราบไหว้

ลักษณะการปักใบเสมา

1. ปักหลักเดี่ยว เพื่อแสดงเขตหรือตำแหน่งของบริเวณพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
2. ปักเป็นกลุ่ม พบว่ามีการปักล้อมรอบเนินดินหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์โดยไม่มีการกำหนดทิศทางแน่นอน
3. ปักประจำทิศ มีตั้งแต่การปัก 4 ทิศ 8 ทิศ ไปจนถึง 16 ทิศ โดยปักล้อมรอบเนินดินหรือสิ่งก่อสร้างทางศาสนา เพื่อแสดงเขตของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น เจดีย์ พระธาตุ อุโบสถ พบว่ามีทั้งการปักใบเสมาเดี่ยว ปักเสมาคู่ หรือปักซ้อนกัน 3 ใบ

จากที่กล่าวมานี้ อาจกล่าวได้ว่า “ไบเซมา” เป็นสัญลักษณ์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัว แสดงความเป็น “เจ้าที่” ของพระอุโบสถ และทำหน้าที่กั้นเขตแดนระหว่าง “โลกศักดิ์สิทธิ์” กับ “โลกสาธารณะ” ไว้ เขตแดนไบเซมาแสดงถึงอาณาเขต พื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรม ที่ถูกค้นพบเชื่อมโยงกับศรัทธาและความเชื่อที่มีสืบมาแต่โบราณ ความนิยมที่ใช้ศิลาเป็นนิมิต หรือเครื่องหมาย ทำหน้าที่เป็นนิมิตเพื่อกำหนดเขตสีมา เรียกว่า ไบสีมา หรือไบเซมา มีความเกี่ยวข้องกับประเพณีและคติความเชื่อในพุทธศาสนา ความนิยมใช้ศิลาเป็นไบเสมามีปรากฏใช้กันมานานแล้ว ในดินแดนประเทศไทยเท่าที่พบหลักฐานทางโบราณคดี พบว่าพระพุทธรูปหลายองค์พบหลักฐานว่ามีการใช้ศิลาเป็นไบเซมา [8] นอกจากนี้เป็นประติมากรรมหินสลักที่ใช้เป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นการกำหนดเขตบริเวณที่ใช้ประกอบพิธีกรรม เพื่อเป็นตัวแทนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับเคารพบูชา ทำหน้าที่คล้ายสถูปเจดีย์หรือพระพุทธรูปเพื่อให้ผู้คนได้กราบไหว้บูชาจากการศึกษาพบว่ามีการสร้างไบเซมาอย่างแพร่หลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย การปักไบเซมาอาจจะกล่าวได้ว่ามีความสืบเนื่องมาจากคติความเชื่อจากประเพณีปักหินตั้ง เชื่อเรื่องการนับถือผีบรรพบุรุษของชนพื้นเมืองในภูมิภาคเอเชีย-อาคเนย์

3. รูปแบบและคติการสร้างไบเสมาสมัยทวารวดีทางภาคอีสาน

ไบเซมาที่พบในวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคอีสานของประเทศไทย มีลักษณะเป็นแท่งหินขนาดใหญ่ อาจเป็นลักษณะแท่งหินธรรมชาติ หรือแผ่นหินที่ไม่มีการกลอนให้เป็นรูปร่าง แบบแผ่นหิน ที่มีการถากกลอนให้เป็นแผ่น หรือแบบแท่งเสา (Pillar Type) ที่มีการถากกลอนให้เป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม แปดเหลี่ยม มีการตกแต่งลวดลายโดยการแกะสลักลงบนไบเซมา ลวดลายที่พบมาก เช่น 1. แบบเรียบ 2. แกะสลักรูปสันนูนทรงสามเหลี่ยมคล้ายสถูปบริเวณกึ่งกลางไบ สถูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป 3. แกะสลักเป็นหมอน้ำศักดิ์สิทธิ์ (หม้อปูลมธุระ) มีลักษณะเป็นภาชนะทรงกลม บางครั้งมีพวย หรือมีการประดับลายพรรณพฤกษาเรียงต่อเนื่องขึ้นเป็นรูปกรวยยอดแหลมหรือสันสถูป หมอน้ำนี้เป็นสัญลักษณ์มงคลตามความเชื่อของอินเดียโบราณ แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ 4. แกะสลักเป็นภาพเล่าเรื่องทางพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ และชาดกตอนสำคัญ 5. แกะสลักเป็นธรรมจักร พบทั้งที่สลักบริเวณกึ่งกลางไบและสลักบริเวณสันขอบของไบเซมา ธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนาที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่มายังดินแดนแห่งนี้แล้ว [9]

คติการสร้างไบเซมาหินในวัฒนธรรมทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนา และคติความเชื่อท้องถิ่นอันเกี่ยวกับการบูชาผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คติความเชื่อทั้งสองเป็นฐานสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการสร้างไบเซมาเหล่านี้ นอกจากนี้ มีหน้าที่การใช้งานอย่างอื่นอีก เช่น เป็นหลักเขตที่ดินหรือศิลาจารึก นักวิชาการบางท่านที่เชื่อว่าประเพณีการสร้างไบเซมาทวารวดีอีสานอาจสืบคิดมาจากวัฒนธรรมหินตั้ง (Megathitic Culture) [10] ในสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่ในสมัยนั้นนิยมปักหินในแหล่งฝังศพ จึงเชื่อว่าสร้างขึ้นโดยเกี่ยวข้องกับการนับถือผี ต่อมาเมื่อมีการรับความเชื่อทางพุทธศาสนาจากภายนอกจึงเกิดเป็นไบเซมาที่มีหน้าที่ในทางพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา หน้าที่ของไบเซมาเหล่านี้สรุปเป็นประเด็น ดังนี้ 1. ใช้แสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา โดยปักล้อมรอบอุโบสถ อาคารสำคัญ สถูปเจดีย์ หรือการปักเป็นเครื่องหมายของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในคติความเชื่อท้องถิ่น 2. เพื่อเป็นกุศลผลบุญตามคติพุทธศาสนา เป็นการอุทิศหรือบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 3. เพื่อเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำหรับเคารพบูชา ทำหน้าที่คล้ายสถูปเจดีย์หรือพระพุทธรูปเพื่อให้ผู้คนได้กราบไหว้บูชา และด้วยขนาดของไบเซมาที่มีขนาดใหญ่ จึงเกิดภาพเล่าเรื่องบนไบเซมาขึ้น ซึ่งเรื่องราวที่นิยมสร้างขึ้นนั้นมักเป็นภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก เป็นต้น [11]

ทวารวดีเป็นยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ ที่อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 มีศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีอยู่ในภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน และมีหลักฐานศิลปะวัฒนธรรมทวารวดีกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย โบราณสถานและโบราณวัตถุที่ค้นพบในสมัยทวารวดี นิยมสร้างขึ้นเนื่องในความศรัทธาทางพุทธศาสนา ในรูปแบบทั้งที่เป็นสัญลักษณ์สื่อถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ทางพุทธศาสนา และสัญลักษณ์แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า คตินิยมการสร้าง

สัญลักษณ์ดังกล่าวนี้ ปรากฏในรูปแบบ เช่น พระสถูป เจดีย์ ธรรมจักร ที่แทนการปฐมเทศนา และการประดิษฐ์ฐานของ พระพุทธรูปที่แห่งนั้น ซึ่งสัญลักษณ์ดังกล่าวนิยมปรากฏทางภาคกลางของไทย ได้แก่ นครปฐม สุพรรณบุรี ราชบุรี ปราจีนบุรี ลพบุรี เป็นต้น ส่วนทางภาคอีสาน ปรากฏคติความเชื่อทางพุทธศาสนาสมัยทวารวดี โดยนิยมสร้างสัญลักษณ์ในรูปแบบของใบเสมา ที่มีภาพแกะสลักเล่าเรื่องราวทางพุทธศาสนา คือ พุทธประวัติและชาดก ใบเสมาที่นิยมพบทางภาคอีสาน ส่วนใหญ่ พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ และเมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

นอกจากนี้ ในหนังสือเรื่อง ร้อยภาพเล่าเรื่องเมืองกาฬสินธุ์ ของ สุขานาถ สิงหาปัด และคณะ [12] ได้กล่าวว่า มีการพบใบเสมากระจายอยู่ทั่วไปตามบริเวณต่าง ๆ ในจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้แก่ ใบเสมาภูค่าว วัดพุทธนิมิต บ้านโสภทราย อำเภอสหัสขันธ์พบเมื่อ พ.ศ. 2505 ใบเสมาหินบ้านโนนศิลา บ้านโนนศิลา อำเภอสหัสขันธ์ มีลักษณะเป็นใบเสมาหิน แผ่นเรียบจำนวน 6 หลัก ใบเสมาบ้านหนองห้าง ตำบลกุดหว้า อำเภอภูพานิชย์ เป็นใบเสมาประเภทมีภาพสลักเล่าเรื่อง และประเภทลักษณะเป็นแท่งหินสี่เหลี่ยมยอดกลมแหลม ใบเสมาบ้านนางงาม ตำบลบ่อแก้ว อำเภอเขาวง เป็นใบเสมาประเภทแผ่นเรียบ และใบเสมาบ้านสังคัมพัฒนา ตำบลหลักเหลี่ยม อำเภอนามน จากที่กล่าวมาเป็นการศึกษารูปแบบประติมากรรมที่ปรากฏบนใบเสมาสมัยทวารวดีที่พบทางภาคอีสาน ส่วนใหญ่เป็นใบเสมาที่พบที่จังหวัดกาฬสินธุ์

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง [13] อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับใบเสมาหินทรายในภาคอีสาน ได้กล่าวถึงคติการสร้าง รูปแบบ และการแพร่หลายของการสร้างหลักหินหรือใบเสมาในอีสานว่าบทบาทของหลักหิน ใบเสมา มีความเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อในพระพุทธรูปอย่างใกล้ชิด เห็นได้จากจารึกและภาพสลักธรรมจักร พุทธประวัติ ชาดก คติการสร้างเป็นนิมิตเขตพัทธสีมาของสงฆ์ เพื่อกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเขตสังฆกรรม นอกจากนี้ภาพสลักที่พบเห็นบนใบเสมา เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงจารีต ประเพณี และทัศนคติของคนในยุคนั้น ภาพที่เห็นชัดเจน คือ บทบาทของสตรีในฐานะมารดา ภรรยา และเทพี นอกจากนี้ภาพแกะสลักยังมีการจารึกข้อมูลเป็นตัวอักษรหลังปลลวะ และอักษรขอมโบราณที่ปรากฏบนใบเสมา แสดงให้เห็นว่าชนชั้นสามัญที่ร่วมกิจกรรมการบุญถึงผลตอบแทนที่จะได้รับกลับคืนมา ซึ่งอาจจะเป็นไปในรูปของความไว้วางใจความเชื่อมั่นหรือความจงรักภักดี และสิ่งที่ใช้ทำบุญก็มีนัยที่ส่งผลระหว่างผู้ให้กับผู้รับเชื่อมโยงผ่านวัตถุสิ่งของสถานที่ หรือปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน ที่เป็นงานศิลปกรรมอย่างพระพุทธรูป พระพิมพ์เสมา ธรรมจักร สถูป เจดีย์ที่เป็นสื่อกลางระหว่างผู้อุทิศถวาย กับผู้รับหรือผู้เข้ามาร่วมพิธีกรรมการบุญเป็นการ แลกเปลี่ยนทางสังคม ด้วยความพึงพอใจทั้งสองฝ่าย มีศรัทธาเป็นปัจจัยประกอบสำคัญหวัง ผลในด้านรูปธรรมทางวัตถุและนามธรรมทางด้านจิตวิญญาณ [14]

จากการศึกษาพบว่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสาน มีการพบใบเสมากระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วทั้งภาค สามารถแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ทั้งหมด 3 กลุ่ม ตามการค้นพบบริเวณลุ่มแม่น้ำสำคัญ คือ

1. **กลุ่มใบเสมาที่พบบริเวณลุ่มน้ำชี** พบในเขตจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี อำนาจเจริญ ยโสธร และบางส่วนของอุดรธานี เป็นกลุ่มที่พบใบเสมาหนาแน่นมากที่สุด
2. **กลุ่มใบเสมาที่พบบริเวณลุ่มน้ำมูล** พบในจังหวัดนครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ เป็นกลุ่มที่พบใบเสมาหินหนาแน่นน้อยที่สุด
3. **กลุ่มใบเสมาที่พบบริเวณลุ่มน้ำโขง** พบในจังหวัดเลย หนองคาย หนองบัวลำภู บางส่วนของจังหวัดอุดรธานี สกลนคร และนครพนม โดยเฉพาะบริเวณเชิงเขาและไหล่เขาภูพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ภาพที่แกะสลักบนใบเสมาสมัยทวารวดีทางภาคอีสาน สามารถสรุปได้ดังนี้ คือ

1. ใบเสมาประเภทสลักเป็นรูปสัญลักษณ์ทางศาสนา

1.1 **สัญลักษณ์สถูปเจดีย์** หรือหม้อปูลงหมู่ ร.ศ.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง [15] ได้กล่าวถึงใบเสมาที่สลักเป็นรูปสัญลักษณ์ทางศาสนาในบทความเรื่องเครื่องบวงสรวงในใบเสมาทวารวดีอีสาน : พุทธบูชาและการบูชาผี (ศิลปากร ก.ค.-ส.ค. 2552) กล่าวว่าใบเสมามีการตกแต่งด้วยภาพสลัก หม้อมีกรวยแหลมต่อยอดขึ้นไป เป็นรูปแบบที่พบกระจายอย่างค่อนข้างหนาแน่นทั่วพื้นที่อีสาน นักวิชาการหลายท่านอธิบายภาพสลักนี้ว่าเป็นสถูปที่แบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือส่วนล่างเป็นหม้อ

ส่วนบนเป็นกรวยคล้ายยอดเจดีย์เป็นใบเสมาประเภทที่มีการสลักตกแต่งบนแผ่นใบเสมา ลักษณะดังกล่าว อาจเป็นเครื่องสัวยหรือเครื่องบูชาของคนสมัยทวารวดีทางภาคอีสาน

ความหมายและความสำคัญของหม้อปुरुณฆฏะ เป็นสัญลักษณ์ที่นิยมในงานศิลปะสมัยทวารวดี เป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ในภูมิภาคเอเชียใต้ ปรากฏให้เห็นเป็นงานศิลปะของศาสนาฮินดู เชื่อว่า “พระเป็นเจ้า” จะบันดาลให้เจ้าของประสบความสำเร็จสมดังปรารถนา บันดาลสมบัติทั้งปวงให้ การปักใบเสมาแบบใบเดียวที่กลางลานนั้น อาจหมายถึงเครื่องหมายแทนสถูป โดยสังเกตจากรูปแบบของใบเสมาที่มีการสลักรูปสถูปหรือหม้อปुरुณฆฏะไว้

อาจกล่าวได้ว่าหม้อปुरुณฆฏะ เป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์ เป็นสัญลักษณ์ที่พบมาก่อนแล้ว ตั้งแต่ศิลปะอินเดียโบราณ และยังพบอีกในศิลปะลังกาสสมัยอนุราปุระ ในราวพุทธศตวรรษที่ 8-10 ก็นิยมปักหินตั้งรูปปुरुณฆฏะไว้บริเวณหน้าประตูทางเข้า เนื่องจากปुरुณฆฏะ เป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นสัญลักษณ์ในการอวยพรผู้มาศาสนสถานให้มีความสุขไปด้วย และด้วยเหตุนี้จึงเป็นเครื่องยืนยันการรับสืบ ทอดวัฒนธรรมศาสนา และศิลปกรรมมาจากอินเดีย และลังกาด้วยเช่นกัน

การแกะสลักเป็นรูปสถูปเจดีย์มีการตกแต่งที่ขอบและฐานสามารถแบ่งย่อยออกได้ เป็น 2 ประเภท คือ

1.1.1 ใบเสมาที่สลักเป็นรูปสถูปเจดีย์ตรงกลางแผ่น ฐานไม่ปรากฏลดตาย ใด ๆ

1.1.2 ใบเสมาที่สลักเป็นรูปสถูปเจดีย์ตรงกลางแผ่น ฐานสลักเป็นรูปบัวคว่ำบัวหงาย [16]

ภาพที่ 2 ภาพสลักบนใบเสมาภาคอีสานรูปสถูปทรงหม้อน้ำ 3 รูปแบบ ที่มา: [17]

ภาพที่ 3 ภาพสลักบนใบเสมาภาคอีสานสมัยทวารวดี รูปสถูปทรงหม้อน้ำ วัดศรีธรรมาราม จังหวัดยโสธร ที่มา: [18]

จากการศึกษารูปแบบของภาพแกะสลักรูปพระสถูปหรือหม้อปุณณฆะ พบว่ามีรูปแบบ สามารถแบ่งได้ดังนี้

1. **หม้อใบเดียวต่อยอดกรวยแบบธรรมดา** เช่น ใบเสมาวัดกลางศรีเชียงใหม่ อ.เมือง จ.สกลนคร และมีการตกแต่งลวดลายแตกต่างกัน ดังนี้
 - 1.1 ตกแต่งปากกรวยด้วยลายคล้ายใบไม้ เช่น ใบเสมาวัดไตรรงค์ อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น และใบเสมาบ้านพันนา อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร
 - 1.2 กรวยแหลมที่ตกแต่งออกเป็นพิเศษ เช่น ใบเสมาหนองสระพัง อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น ใบเสมาวัดบึงขุมเงิน อ.เมือง จ.ยโสธร และใบเสมาวัดเปือยหัวตง กิ่งอำเภอถืออำนาจ จ.อำนาจเจริญ
 - 1.3 ทำเป็นรูปแบบหม้อมีพวย เช่น ใบเสมาบ้านหนองห้าง อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์
2. **หม้อซ้อนกันเป็นเถาต่อยอดด้วยกรวยแหลม** ได้แก่ ใบเสมาวัดบึงขุมเงิน จ.ยโสธร และใบเสมาวัดศรีธรรมาราม อ.เมือง จ.ยโสธร บางแผ่นมีทำเป็นองค์ประกอบภาพเล่าเรื่อง เช่น ใบเสมาวัดบ้านคอนสวรรค์ อ.คอนสวรรค์ จ.ชัยภูมิ

2. ใบเสมาประเภทมีภาพสลักเล่าเรื่องทางพระพุทธศาสนา

ใบเสมาประเภทเป็นภาพสลักเล่าเรื่องตรงกลางแผ่นใบเสมา มีการตกแต่งที่ขอบและฐาน สามารถแบ่งออกได้ดังนี้

ภาพที่ 4 ใบเสมาเมืองฟ้าแดดสงยาง ภาพพิมพ์พิลาป วัดโพธิ์ชัยเสมาราม ที่มา: [19]

2.1 ใบเสมาที่มีภาพสลักเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ

ใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ นิยมเล่าเรื่องในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดเหล่าบุคคล ใบเสมาที่มีความงดงามที่สุด คือ ใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยาง เป็นพุทธประวัติในตอนพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ เป็นเหตุการณ์ที่พระนางยโสธราพิมพาได้สยายผมของพระองค์เช็ดพระบาทของพระพุทธเจ้า โดยมีรายละเอียดของภาพสลักเล่าเรื่องเป็น 2 ตอน ตอนล่างทำเป็นภาพกำแพงมีซุ้มประตูทรงปราสาทซ้อนลดสามชั้น มีทหาร 4 คน ตอนบนมีภาพพระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ในซุ้มอาคารไม้ ด้านขวาเป็นภาพบุรุษสวมมงกุฎยอดแหลมนั่งชันเข่า สันนิษฐานว่าเป็นพระเจ้าสุทโธทนะพร้อมผู้ติดตาม มีฉัตรและเครื่องสูงอื่น ๆ อยู่ทางด้านหลัง ภาพด้านซ้ายที่เป็นรูปสตรีนั่งพับเพียบสยายผมเช็ดพระบาทพระพุทธองค์ คือพระนางยโสธราพิมพา ที่แสดงความอาลัยอย่างสุดซึ้งโดยการสยายผมเช็ดพระบาทพระพุทธองค์ เหตุการณ์จากภาพนี้สะท้อนถึงความซื่อสัตย์ ที่พระนางพิมพามีต่อพระพุทธองค์ พระนางยอมเป็นหญิงหม้ายมิได้รับบรรณาการที่พระราชทานอื่น ๆ ส่งมาให้ พระนางมีจิตมิได้เปลี่ยนแปลง [20] ในใบเสมายังปรากฏคนอุ้มเด็กขึ้นว้ไปทางพระพุทธองค์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระราชกุมารพร้อมด้วยพี่เลี้ยง มีฉัตรและเครื่องสูงทำนองแจ้จามรอยู่ด้านหลังพระราชกุมาร มีทหาร

ประจำกำแพงความงามของโบสถ์นี้ น.ณ ปากน้ำ กล่าวชื่นชมความงามไว้ว่า “โบสถ์เมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่น จำหลักเป็นรูปที่ปรากฏจากคัมภีร์ปฐมสมโพธิ ตอนนางพิมพาพิลาป เป็นศิลปะทวารวดีที่ประทับใจยิ่งนัก การใช้เส้นอ่อนหวานกับการจัดภาพอันได้สัดส่วนพอดี ทำให้รูปจำหลักนี้มีค่าทางศิลปะเป็นเอกเหนือกาลเวลามาถึงปัจจุบัน” [21]

ภาพที่ 5 โบสถ์สลักเล่าเรื่องสร้งกษัตริย์ เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่มา: [22]

2.2 โบสถ์ที่มีภาพสลักเล่าเรื่องเกี่ยวกับชาดก

โบสถ์ที่มีภาพสลักเล่าเรื่องเกี่ยวกับชาดก จากการศึกษาพบว่าเรื่องที่มีความนิยมในการสร้างคือเรื่องราวทศชาติ แต่ที่พบหลักฐานมากที่สุด คือ เวสสันดรชาดก ในตอนพระราชทานกัณฑ์-ชาลีให้กับชูชก และในตอนพระอินทร์ปลอมตัวมาเพื่อขอพระราชทานพระนางมัทรี ส่วนชาดกในเรื่องอื่น ๆ ที่พบ ได้แก่ สุวรรณสาม มหาชนก วิชิตกัณฑ์ เป็นต้น

2.3 โบสถ์ที่มีภาพสลักเล่าเรื่องนอกเหนือจากเรื่องเกี่ยวกับชาดกและพุทธประวัติ เป็นภาพที่แสดงเกี่ยวกับวิถีชีวิต และงานสถาปัตยกรรมในสมัยทวารวดี

2.4 โบสถ์ที่ไม่สามารถตีความได้ว่าเป็นเรื่องราวใด เนื่องจากองค์ประกอบ ของภาพไม่ชัดเจน และบางแผ่นพบว่าเป็นการโคลนภาพซึ่งยังไม่เสร็จสมบูรณ์ [23]

ดังนั้นในสมัยทวารวดีโบสถ์ มักจำหลักภาพที่สื่อสัญลักษณ์ทางธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น โบสถ์ที่สลักภาพตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากกรุงกบิลพัสดุ์พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ในปัจจุบันไม่ปรากฏโบสถ์ที่จำหลักภาพที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนาหรือเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าหรือชาดกต่าง ๆ อาจเป็นไปได้ว่าด้วยขนาดของโบสถ์ที่ตั้งเดิมที่นิยมใช้หินขนาดใหญ่ ไม่มีความคล่องตัวในการขนย้ายหินขนาดใหญ่ ทำให้โบสถ์ในสมัยต่อมา มีขนาดเล็กและไม่นิยมสลักภาพที่เล่าเรื่องราว อย่างไรก็ตามการสลักเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกและพุทธประวัติไว้บนโบสถ์นี้ คงจะมีคติการสร้างเดียว กันกับจิตรกรรมฝาผนัง คือมีความมุ่งหมายที่จะเป็นการให้ความรู้ โดยแฝงวัฒนธรรมการแต่งกาย รูปแบบเฉพาะของศิลปกรรมในภูมิภาค ทำให้กลุ่มโบสถ์ที่ภาคอีสานมีความโดดเด่น มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวซึ่งในสมัยต่อมาด้วยขนาดของโบสถ์ที่เล็กลง ประกอบกับความนิยมในการสลักภาพ เล่าเรื่องบนโบสถ์ไม่ได้รับความนิยมแล้ว เราจึงไม่พบหลักฐานของโบสถ์ในลักษณะ ดังกล่าวอีกเลย

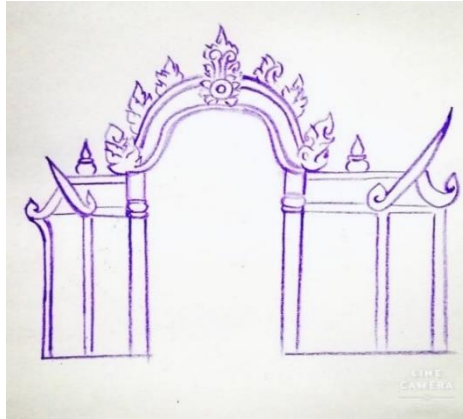
4. รูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีในภาพแกะสลักบนโบสถ์ทางภาคอีสาน

โบสถ์หินทางภาคอีสานที่ปรากฏภาพเกี่ยวกับรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี จะปรากฏเป็นภาพที่ใช้ประกอบเรื่องราวพุทธประวัติ และชาดก ซึ่งเป็นงานศิลปะสมัยทวารวดีที่ไม่ปรากฏทางภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย องค์ประกอบของภาพ นอกจากจะแสดงถึงรูปบุคคล และสถานที่ ที่เป็นการจินตนาการตามความคิดของช่างศิลป์ที่เกิดร่วมสมัยกับงานที่

สร้างสรรค์ขึ้นในสมัยนั้น ภาพแกะสลักดังกล่าวยังสามารถแสดงให้เห็นถึงงานสถาปัตยกรรมทางภาคอีสานในสมัยทวารวดีได้เป็นอย่างดี จากการศึกษารูปแบบของงานสถาปัตยกรรมที่ปรากฏบนใบเสมาหินที่เป็นภาพองค์ประกอบของพุทธประวัติ และชาดก มีดังนี้

4.1 รูปแบบของป้อมปราการ มีลักษณะเป็นป้อม และกำแพงขนาดใหญ่ ก่ออิฐถือปูน มีซุ้มประตูทางเข้าปรากฏ

หลังคาเป็นชั้น ๆ เช่น ใบเสมาสลักพิมพ์พิลาป เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์

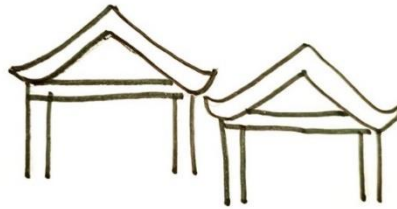
ภาพที่ 6 รูปแบบซุ้มทางเข้าของวิหาร ในใบเสมาสลักพิมพ์พิลาป เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่มา: [24]

ภาพที่ 7 รูปแบบป้อมปราการ หรือประตูเมือง ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะขอมในใบเสมาสลักพิมพ์พิลาป จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่มา: [25]

4.2 รูปแบบของวิหาร และอาคาร ลักษณะของวิหารและอาคาร ในสมัยทวารวดีที่ปรากฏบนใบเสมา แสดงให้เห็น

ว่ามีหลังคาที่เป็นหน้าจั่ว ซ้อนเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกันไป

ภาพที่ 8 รูปแบบกุฏิ วิหาร อาคาร ที่มีหน้าจั่ว ในภาพพระเวสสันดรประทานพระนางมัทรีแก่พระอินทร์ ที่มา: [26]

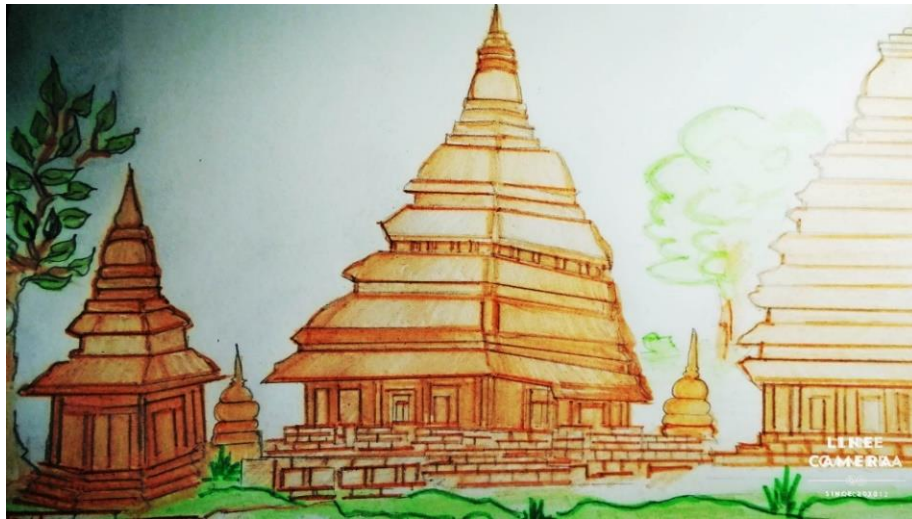

ภาพที่ 9 รูปแบบบ้าน หน้าจั่ว ในใบเสมาจากเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง ที่มา: [27]

4.3 รูปแบบของซุ้ม ลักษณะรูปแบบของซุ้มในสมัยทวารวดี บนใบเสมาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างได้รับอิทธิพลของศิลปะขอมโบราณ แต่มีลวดลายแบบทวารวดี

ภาพที่ 10 รูปแบบซุ้มพระสถูป ในใบเสมาหินสำนักร่องสงัดงนาคำ กิ่งอำเภอโศกธวัช จังหวัดหนองคาย ที่มา: [28]

ภาพที่ 11 รูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี ที่มา: [29]

5. บทสรุป

โบสถ์เป็นสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นทางพุทธศาสนาสมัยทวารวดี ที่ตั้งขึ้นเพื่อกำหนดแนวศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นที่รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย เป็นงานศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะและโดดเด่นของวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคอีสาน ที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมทวารวดีทางภาคกลาง จากการศึกษาพบว่าโบสถ์สมัยทวารวดีมีการค้นพบกระจายตัวทั่วไปทางภาคอีสาน แต่ที่พบมากที่สุด คือ บริเวณเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ โบสถ์ส่วนใหญ่สลักด้วยหินทราย มีการแกะสลักลวดลายบนโบสถ์มา บอกร่องรอยเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก และสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา เช่น ธรรมจักร พระสถูป เจดีย์ และหม้อปูลมัญจก รูปแบบของงานสถาปัตยกรรม จะพบว่าเป็นองค์ประกอบของภาพในโบสถ์ ที่เป็นภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพุทธชาดก ที่มีรูปบุคคลสำคัญทางพุทธศาสนา แต่องค์ประกอบของภาพจะมีสิ่งแวดล้อมที่สันนิษฐานว่าเป็นวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยทวารวดีทางภาคอีสาน ที่แสดงให้เห็นวัฒนธรรมและความเชื่อของผู้คนในสมัยทวารวดีได้แก่ การแต่งกาย เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยมีรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมที่เป็นลักษณะของอาคาร วิหาร ป้อม ปราการ กำแพงเมือง ชุมประตู่ และบ้านเรือน ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบของงานศิลปะที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมของทวารวดี ที่ใช้วัสดุขนาดใหญ่ในการก่อสร้าง หลังคานิยมทำเป็นหน้าจั่ว และบางหลังมีการซ้อนเป็นชั้น อย่างไรก็ตามการสันนิษฐานรูปแบบของชุมประตู่ แสดงให้เห็นว่าในต่อมาได้มีการรับอิทธิพลรูปแบบของงานศิลปะขอมโบราณเข้ามาผสมผสานกับการก่อสร้างด้วย

6. เอกสารอ้างอิง

- [1] Royal Academy. (2003). *Royal Institute Dictionary, 1999*. Bangkok: Nanmeebook Publications Co., Ltd. (In Thai)
- [2] Prayoon Uluchata. (1981). *Art on Sema leaves*. ancient city publishing house. (In Thai)
- [3] Department of Religious Affairs. (1982). *Thai Tripitaka, Royal Edition*. Bangkok: printed on the occasion of the celebration. Krung Rattanakosin 200 years. (In Thai)
- [4] Archaeological Office, Fine Arts Department, Ministry of Culture. (2007). *A dictionary of archeology*. Publishers only. (In Thai)

- [5] Phra Phromkunaporn (Por.A. Payutto). (2015). *Buddhist Dictionary Vocabulary Edition*. (24th edition). Bangkok: Plitham. (In Thai)
- [6] From <http://www.muangboranjourn.com/post/boundary-marker-Chaiyaphu>, retrieved on February 24, 2023. (In Thai)
- [7] Mune Pantavee. (2000). *Wisdom and worldviews of Isan people. The case for creating folk art in the merit making ceremony*. Maha Sarakham: P.D. (In Thai)
- [8] Srisak Walliphodm. “Sema Hin Isaan An exploration and study of the continuation of the Hin Tang tradition in the regional society. Northeast,” in *Ancient City*, Vol. 11, No. 4 (October-December 1985). (In Thai)
- [9] History of Bai Sema. from <https://www.finearts.go.th/khonkaenmuseum/view> (In Thai)
- [10] Rungroj Thamrungruang, (2015). *Bai Sema, Dvaravati in Isan*. Bangkok: Matichon Publishing House (In Thai)
- [11] Sakchai Saising. (2004). *Dvaravati Art: Early Buddhist Culture in Thai Land*. Bangkok: ancient city. (In Thai)
- [12] Suchanat Singhapat and his team. (2017). *Of hundreds of pictures tell the story of Kalasin*. Kalasin: Kalasin University. (In Thai)
- [13] Glorious Thammarungruang. “Sacrifices on Sema Leaves in Dvaravati, Isan: Buddha Worship and Ghost Worship,” in *Silpakorn*, vol. 52. Issue 4 (July-August 2009) (In Thai)
- [14] Preechawut Apirating. (2017). Buddhism and the Monarchy in Isan Dvaravati Culture: An Analysis of Fine Arts. *Journal Fine and Applied Arts*, Khon Kaen University, 9(1) (In Thai)
- [15] Rungroj Thamrungruang, Glorious Thammarungruang. “Sacrifices on Sema Leaves in Dvaravati, Isan: Buddha Worship and Ghost Worship,” in *Silpakorn*, vol. 52. Issue 4 (July-August 2009) (In Thai)
- [16] Umarin Lertsaphan and Phramahamit Thitapanyo. The importance of Sema leaves. Fa Daet Song Yang City, Province Kalasin. *Khon Kaen University Graduate Studies Journal*, Year 7, Issue 4 (October –December 2020) (In Thai)
- [17] From <https://welovemuseum.files.wordpress.com/2011/02>, retrieved on February 24, 2023. (In Thai)
- [18] From http://isan.tiewrussia.com/wat_srihammam_2 retrieved on February 24, 2023. (In Thai)
- [19] From <https://www.gplace.com/pic/8197> retrieved on February 24, 2023. (In Thai)
- [20] Rungroj Thamrungruang, Glorious Thammarungruang. "Sema Phimpha Pilap", the northeast city in a thousand years *Thang Isan Magazine* Year 2 Issue 21 January 2014. (In Thai)
- [21] N. Na Paknam, “Silpa at Mueang Fa Daet Song Yang” *Journal of the Ancient City*, Volume 1, Issue 2 (January - March 1975) (In Thai)
- [22] From <https://www.esanart.com/travel> retrieved on February 24, 2023. (In Thai)
- [23] Chaiyod Wan-u-ta. (1994). *The Pattern and Buddhist Doctrine Belief of Boundary Stone of Fa-dad-song-yang City, Nongpan Sub - district, Kamalasai District, Kalasin Province*. Master of Art Thesis, Mahasarakam University. (In Thai)
- [24] The entrance arch of the temple In the battlements carved Phimpha Pilab Fa Daet Song Yang City Kalasin Province, painted by Supitchar Jindawatthanaphoom. taken on February 23, 2023. (In Thai)

- [25] fortress model or city gate Influenced by the Khmer arts in the parapets Kalasin province, painted by Supitchar Jindawattanaphoom, taken on February 23, 2023. (In Thai)
- [26] cloister form cathedral building with pediment In the picture, Phra Vessantara gives Phra Nang Mattree to Indra, painted by Supitchar Jindawattanaphoom, taken on February 23, 2023. (In Thai)
- [27] House style gables in sema leaves from Fa Daet Songyang Ancient City, painted by Supitchar Jindawattanaphoom, taken on February 23, 2023. (In Thai)
- [28] Stupa arch style In the stone parapet of the Dong Na Kham Monastery King Amphoe Pho Tak Nong Khai province, painted by Supitchar Jindawattanaphoom, taken on February 23, 2023. (In Thai)
- [29] Model: Stable Diffusion, Mon Dvaravati architecture, painted by Supitchar Jindawattanaphoom, taken on February 23, 2023. (In Thai)